

Kormos prózája

Sokáig abban is kételkedtek Kormos ismerői, hogy verseket ír, a *Szegény Yorick* című kötet után bekövetkezett termékenység meglepetésként érte a szakmát. Aztán megjelent a *Fehér mágia* (1974), remek műfordításainak gyűjteménye, s most íme prózája is kötetté szerkesztve illeszkedhet az életmű rendjébe. Címe: *A vasmozsár törője alatt*. Nagy Gáspár, akit Kormos az idősebb testvér szeretetével segített átkelni a beérkezés zátonyain, szebben nem is viszonyozhatta volna. Mestere hajdani kézfogását: az össze-vissza kallódó prózai írásokat összegyűjtve, könyvvé formálva az életmű egészét tette beláthatóvá.

Maga Kormos nem igen tervezte ilyen gyűjtemény kiadását, mert aligha hitte, hogy ilyen érdekes és szép kötetté állhat össze, amit egyszer-mászor alkalmyszerűen prózában elköve-tett. „Alkalmyszerűen” — mondom, mert ezek az írások jobbára így születtek: előszót kellett írni egy könyv elé (szerkesztőként), be kellett mutatnia egy fiatal költőt; úgy érezte egyik-másik barátja születésnapján, hogy az ő hiteles, csöndes jó szavára is szükség lehet, ezekből a köszöntőkből is írássá lett néhány. Mikor Párizsban volt, az itthonmaradt műveiről kezdett beszámolókat írni a Magyar Műhelybe, már-már rendszeresen. Aztán, a *Szegény Yorick* után lezajlott honosodás közepett a megélnékült figyelem és érdeklődés egész sor prózai megnyilatkozásra készíti, így születtek megemlékezései, interjúi.

A próza Kormos számára így sem vált olyan önkifejezési lehetőséggé, mint a vers, az *alkalmi* jelleg azonban nem oka ennek. Oka az, hogy nem szeretett esztétizálni, az elemzést becsülte, ha mások jól csinálták, műfordításaival, de verseivel is tisztán bizonyítható, hogy milyen tudatosan dolgozott, de hogy a láthatatlanul zajló elemzéseket tanulmányban, esszében tegye követhetővé, meg sem kísérelte. Ilyen írást ez a gyűjtemény sem tartalmaz. Bevezetői például a *Don Quijote*, vagy Daudet *Tartarin Afrikában* című művének ifjúsági kiadásához, a műről való alapismereteket váltják át egy üdőbb és természetesebb nyelvre. Bírálatai jobbára tömör méltatások, mellőzött értékeket tudatosító meleg emberi gesztusok. Kivált a Párizsban írottak, melyekben nemcsak az értékek — Sinka, Nemes Nagy Ágnes, Rab Zsuzsa munkásságának — védelmét, de veszendő emberi kapcsolatainak óvását is végezhetette.

S ha jól odafigyelünk, s épp ha e könyv alapvonását fürkésszük, azt tapasztaljuk, hogy az emberi gesztus: hogy az érdemet fölmutassa, a méltatlan helyzetekért elégtételt szerezzen, örömet okozzon, Kormos számára mindennél fontosabb belső szükség. Az *alkalmi* jelleg magasabb értelme is ez: a jó üzenet. Voltaképpen verseinek is ez az uralkodó szövege. Már a *Szegény Yorick* olvasóinak is feltűnhetett, mennyi benne az „alkalmi vers”, mely látszólag magánjellegű emléket idéz; megörökít, megtisztel, felidéz valakit vagy valamit. Mint a költészet ősi példáiban, egy valóságos és konkrét kapcsolat, szándék jelrendszere, címre szóló üzenet eszköze Kormos számára a vers. Most hozzátehetem: a mások verse is, sőt az irodalom egésze is. Elődei és kortársai verseivel olyan meghitt viszonyban élt, mint barátaival. Annyi különbséggel, hogy József Attilát, Erdélyit, Sinkát, Jékelyt mindig póztalan, csöndes áhítattal idézte, barátaival pedig az évődés, a tréfa hullámhosszán érintkezett. Ezt a gyűjteményt ez a mélyről eredő és nem szűnő, mindig hiteles ámulat uralja, a *hogyan* mesterségbeli fogásaiba nem bonyolódik, a mű és szerzője a lélek vászánán összeforrtan jelennek meg, az irodalom jelenések és személyes emlékek *ajándék*-sora Kormos élettörténetében.

Az *alkalmi* jelleg körül is ez az ajándékélmény, ajándékozó hajlam létesít lírai holdudvart. Ez lengi be, ez motiválja nemcsak az irodalomról, költőtársairól szóló írásait, de önéletrajzi műveit, interjúit is. S az utóbbiakban eredetibb is, ami természetes, nem kell értekeznie, legszemélyesebb kapcsolatairól beszélhet, s átengedheti magát fesztelenül a hála ihleteinek.

Félvezethetném az olvasót, ha azt a látszatot kelteném, hogy Kormos prózája csupa há-lálkodás. A hála „ihlete” korántsem eltökélt, nincs benne semmi kenetes, az emlék és az él-mény tárgyias varázsából fejlődik, olykor még a mesterségbeli tudás méltatása is. Rab Zsuzsa Jeszenyin-fordításainak szépségét, magyarrá honosodását például így magyarázza: „A költő és fordító összetalálkozását pedig akkor érti meg igazán az olvasó, ha például elindul Pápáról, a városból kikanyarodó Bakony-ér partján a messzi Bakony felé: a város alatt régi vízimal-mok állnak elébe, beomlott vagy omlani készülő tetejük füzek árnyékában; a réteken nyírfák futnak át — mint Jeszenyin verseiben is. Tehát nemcsak a szöveg-, de megfelelő valóságisme-ret is kell egy vers átéléséhez...” A visszaemlékezéseket helyenként önvád árnyalja, hogy há-látlan volt jótevői iránt, s mindig jelen van bennük a létezés érdekességének, a személyes lét ér-telmének ama tartalma, melyet a *gazdag szegénység* öntudatának nevezhetnék. Ez a gazdag szegénység fogadja s viszonozza az élet ajándékait, természetéhez híven, nem rendjeleket osz-togatva, hanem emlékezete fényébe vonva, élettörténete eseményévé avatva azt, amiért hálás.

Ha emlékezetének „fényé”-t működésében nézzük, könnyű észrevennünk, hogy a mesék s a legendák szelleme irányítja. Persze nagyon is mai módon: nem oldva fel a realitást, híven a tényekhez, de azt nagyítva ki belőlük, ami a legendaképzés hiteles eleme lehet. Költőkről szól-va nehezebben jön működésbe ez az anyagsuhogós hajlam, a kapcsolat záloga a vers lévén, a versjellemzés kényszere — mint írtam — feszélyezi Kormost. De ha sikerül felidéznie a pillan-atot, amikor a vers, a versek épp Hozzá beszéltek, akkor a verseket, önmagát s a versélményt magát igéző kis legendába tudja foglalni. *Árnyékból ragyogó* írásának első része ilyen legenda Somlyó Zoltánról, s az „elátkozottság” rokon állapotáról, mely a vers szerzőjével együtt kél életre. Már az intonáció is ezt készíti, Ottlikék karácsonyának otthonos melegéből jövet talál-koznak Kormos és Somlyó. Havazás, néptelen utcák, a Városmajor felől éjféli harangszó, s ebben az ünnepben a költő szívszorító kivetettsége. Természetes hát, hogy „a Harangvirág ut-ca meredekéről egy magas, fölthajtott gallérú, széles sálak alak botorkált lefelé a zuhogó hó-ban, s rekedt hangon, de tiszta artikulációval ezt mondogatta maga elé:

*„Megyek, amerre visz az út,
A friss hó, mint fehér pamut
oly lágy, mint a mesékben.*

*Én átkozott így járom át
Pestet, szerelmem városát
a lassú hóésésben.”*

Kormos végig idézi a verset, aztán levonja a látomásból, ami valószínűtlen: talán csak ő kép-zelte az egészet, mert hallani akarta ezt a verset, de ezzel a korrekcióval a vers hatalma csak megnő, a „talán” bizonytalansága pedig magát a látomást is meghagyja a valószínűség hatá-rán, a fénykör tehát a realitás közelében is ép marad.

Ennek a legendásító hajlamnak van egy nem titkolt morális indítéka is: a már említett jó-váíró szándék. Kárpótolni azokat, akikkel mostohán bánt szerencse, sors, irodalompolitika. Ez az indíték erősebb volt Kormosban, mint az arányérzék, Somlyó Zoltánt úgy védte, mint kismemizett nagy költőt, Berda Szent Ferenc-i élete úgy megejtette, hogy költészetét a jelen-séggel egybemosva emelte a kor fölé. „Utánozhatatlan volt az élete, utánozhatatlan a költé-szete. Halhatatlan versei magasan szállnak, égi hattyúk, ezért kevesen látják azt a repülést, de majd jönnek jobban látók, fújja a berdai éneket teli torokkal, túl a halálon Ő maga, valahai tót cselédszülők gyereke, nagyra nőtt Berda Jóska.” Meg kell azonban jegyeznünk, Kormos csillagképe igazi tehetségekből állt, sarkcsillaga József Attila volt, messzebből Petőfit, Cso-konait érezte rokonának, az élők közül többeket, de áhítattal csak Ottlikról, Jékelyről be-szélt: „...mint magasan szálló angyal — írta az utóbbiról —, Isten követe. Csak éppen károm-kodott.”

Túl az irodalmon azért is működhettezt fesztelenebbül ez a legendásító hajlam, mert csak az emberrel kellett számolnia, s csak azzal, amit az ember neki jelentett. Így magasodik ki önéletrajza alakjai közül a nagymama, akitől — úgy véli — minden szépet és jót örökölt. Ez a „gorkiji”-nak mondott nagymama Kormos genezis-mítoszának gyönyörű ősképe: szegénység, árvát fölnevelő szeretet, nagyvonalúság, tisztességösztön, a szép elemi szerepe annyira Kormos felé mutatnak, akár egy nagy fesztváltságú metafora egyik pólusa a teljes jelentés felé. A pálya irodalomban zajló idejéből Sárközi Márta magasodik ilyen alakká, szépsége és ajándékozó kedvének tékozló bősége révén az árva költő genezisének ősképehez kapcsolódva, anyagi szabadszájúsága folytán a legenda profán ellenpontját is fölkinálja.

Nem kétséges, Kormos, a prózairó ezekben a visszaemlékezésekben van igazán elemében. Mesélőkedve, emlékműállító, örömszerző hajlama minden eseményben alkalmat talál. Ártatlan ravaszággal belopakodik a tárgyyszerű epika hézagaiba, a büntudat leplébe: „Vas István-tól és Illés Endrétől is könyvtárra menő könyvet kaptam, közel harminc év alatt, saját műveiket s más ritkaságokat, én semmit sem adhattam nekik, talán Vasnak egyszer Dugonics András *Magyar példabeszédeit*, de máig szégyellem, hogy Illés Endrének nem adtam oda, jó húsz évvel ezelőtt a Pleiade Stendhált, pedig az őt illette mindenki előtt, mivel Stendhal általa szólalt meg magyarul; különben az a Pleiade már nem az enyém így se. De ők elfelejtették modortalanságomat, pimaszságomat, mindenféle hűtlenségemet.”

Büntudat szól ebből a passzusból is, a visszatekintő múlt idő kissé számadásszerűvé is avatja. Ilyen emlékezéseit általában valami vesztéshangulat lengi be, de csak páraszerűen, az elsorolt bűnök is elvontak, a legenda fénykörét nem törli meg diszsonáns szín, érdesebb hang, a sokszor emlegetett *hűtlenség* is rejtélyként dereng a kép horizontján. Másról a *hazudozás* illeszkedik olyan tündéri mesébe, hogy eszünkbe sem jut komolyan venni. *Kezdet* címen olvasható itt ez az írás, s egy múlt századi ponyva Kormosra tett hatásáról szól. Hogy *Sobri Jóska, az úri haramia* viselt dolgait valóban ilyen csodálatosan adta volna elő az a ponyva, nem tudjuk, de Kormos mesélőtehetségét ez az írás egymagában is megsejtetheti azokkal, akik közelről Őt nem ismerhették. Magam még a hanghordozást is hallani vélem, a gazdag jelentésű történet szikrázó mondatait faarccal olvasó szerző iskolás hangsúlyait: A bakonyi kastélyában felravatalozott gróf a betörő betyárok érkezésére „megmozdult, fölült a hüledező betyárok rémületére (s az enyémre is!) szöveget intézett hozzájuk. Kinyilvánította, hogy unja az úri világot, akarják-e, hogy a vezérük legyen? Akarták. Kötörő Béni átadta a bandavezérséget...” Emlékezhünk, a felolvasó Kormos milyen szabatosan tüntette ki, hogy az „Akarták.” külön mondat. Idegeiben érezte az árnyalatok jelzésének fontosságát, a mélyebb jelentés létének örömét. Sobri Jóska történetéből is azonnal éreztük, hogy ártatlan önérzet tüntet benne: ez volt az Ő poétikai iskolája, ebből tanult szürrealizmust, ebben ízlelte meg a kaland, a csoda titkát. Kinek jutna eszébe a hazudozás ilyen igézetében valódi hazugságokra gondolni? Pedig igaz, amit itt magáról állít, hogy „hazudó lettem”. Olykor tetten is lehetett érní. Cáfolható például, hogy sakkban ronggyá verte volna Nimzovicsot és Euwét. (*Harlekin búsul* című versében állítja ezt.) Még Benyhét és Latort sem, akik e nevek mögött rejlenek. Utóbbit ebben a könyvben is ezért aposztrofálja „szegény jó Lator László”-ként. A nök mezején végzett aratásainak kévéit is legendásító matematikával számolta, de hittük s ő tudta, hogy szívesen hallgatjuk, értünk, a mi kedvünkért billentette meg a tények sarkát, hogy rejtett vonásaikon ámulnunk lehessen. Életművét teljesnek épp ezért még ezzel a gyűjteménnyel sem hihetjük. A megíratlan kormosi epikát, sajnos, ez sem tartalmazhatja.

Amit tartalmaz, így sem kevés. *A vasmoszár törője alatt* című önéletrajza; lírával átszőtt leltára tárgyairól (*Tárgyaim*); s a már említett *Kezdet* remekművek. Az interjúk közül a *Délutáni beszélgetés* is elsőrendű a maga nemében. Érdeme ez Bertha Bulcsunak is, aki tudja, mit kell kérdeznie, hogy a személyiség alapvonásai megmutatkozzanak. Megkapó részlet, érdekes, fontos adalék még az igénytelenebb darabokban is akad, s értelmük az ismétléseknek is van, mert hangsúlyt adnak annak, ami fontos, az élet s a pálya alapmotívumai rajzolódnak ki általuk. Emberi és költői vonzalmai, iskolái, eszményei, nézetei is e kötet révén ismerhetők meg

alaposabban. Ha előbb az olvasó szempontjából adtam róla számot, s találtam megejtően érdekesnek, most a filozof figyelem tapasztalatairól is érdemes beszámolnom.

Gazdag leltárt lehetne összeállítani azokból a közlésekből, melyeket „adalék” néven szoktunk forgalmazni. A *Vázlat Nagy László portréfilmjéhez* című forgatókönyv például sok ilyen részletet tartalmaz, ami a tévben nem hangzott el, így Nagy László *Adok nektek aranyvesszőt* című kötetéből is hiányzik. Tanulságos részletek. Első kötetének zsengeiről például megoszlanak a vélemények, vannak, akik úgy vélik, vesztettek a későbbi átdolgozások során. Érdemes megfontolni, amit a 136. lapon erről Kormos ír. Más írásokból megtudható, mely versek álltak legközelebb a szívéhez, a sajátjai és másokéi, egy-egy vers születésének élettrajzi hátterére is fény derül. Fény derül kapcsolatokra, amelyek jelentős versekre is kihatottak. A *Profán mágia* egyik szép szakaszának létrejöttébe például bizonyosan belejátszott az orosz népköltészet egyik, Rab Zsuzsa által fordított darabja. A fordítást méltatva Kormos idézi is:

*Szép deli apáca, záporoz a könnye,
ej-haja, dini-dan, záporoz a könnye,
főkötőjét leszaggatja, csuháját a gyöpre,
ej-haja, dini-dan, csuháját a gyöpre!
Égi üszöggé kamorám, szakadj össze, zárda,
ej-haja, dini-dan, szakadj össze, zárda.*

A *Profán mágia* pedig így kezdődik:

*Hajdan-volt fű-fickó időmben
elém állt Sövényházi Márta,
keményített apácaingét
farkasalma bokorra hányta,*

cicerélésre szólított.

Mindezek tüzetes feldolgozására, hasznosítására bizonyára sort kerít majd szakmánk, itt néhány fontosabb összefüggésre szeretném felhívni a figyelmet.

Ahogy Kormos vonzalmait itt kirajzolódnak: egyfelől az Újhold, másfelől a Válasz, aztán a nagy magánosok: Ottlik, Jékely iránt, indulása Sinka és József Attila felől, együttthaladása Juhász Ferencsel, Nagy Lászlóval, végül szoros barátsága az utóbbival, de oly módon, hogy előbbi barátaitól el nem hidegült, szerepét kivételessé avatják. Még ha tudjuk is, hogy voltak sorsszerű és voltak irodalmi kapcsolatai, az utóbbiaktól sem lehet elvitatni a sorsra kiható jelentőséget, hiszen kismimizettségében lettek társai többen, akik világpéchéhez távol álltak. S nem kétséges, hogy Kormos nyerni tudott ezeken a kapcsolatokon. S nyert rajta költészetünk is, talán a súlyos paraszti valóság legendába való áttemeléséhez is így, „urbánussága” révén szerezhetett távlatot s bátorságot Kormos. Hű maradt a gyermekkori világhoz, de nem kellett lépésről lépésre együttmaradnia a történelmi kálváriát járó osztállyal. Szabadabban vetíthette emlékeit a szivárvány ívére. Neki azt is elnézték, hogy József Attila és Sinka összebékült költészetében, persze nem az irodalompolitika, hanem az irodalom, de ez fontosabbnak bizonyult, mert tartósabb garanciája egy irányzat létjogának. Példája eleven mintája lett az irányzat irányzat feletti értelmének, lehetőségeinek.

Nem is venné jónéven, ha valahová besorolnók, a népi szürrealizmusról például azt írja e kötet egyik helyén: „nem tartom a költészetben belül irányzatnak”. S ez azt is jelenti, hogy magát sem szeretné ilyen címszó alá iktatni. A *magyar* szót, mint írja, sohasem írta le verseiben, a *szocializmus* szót sem, se azért nem, mert irtózott a konjunktúrától, mert túl fontos volt számára a szó eredeti jelentése. Ebben a kötetben is van írás, melyben bevallja, legkedvesebb verssora ez: „Nyújts feléje védő kart” (184. lap). Egyszer egy kérdésre az Egyetemi Szinpadon

is ezt válaszolta. Őrzőm a cédulát, melyen a kérdés áll, s elárulhatom: Ő írta. El sem kell árulni, hogy a *Katalánokat*, mely Sára Sándor *Krónikájának* mottója lehetne, szintén Ő írta. Így gondolkozott a modernségről, a költő hivatásáról is. Erről is fontos gondolatokat közöl ez a kötet, legfontosabbat talán a Domokos Mátyással készült interjú. Itt rajzolódik ki tisztán a József Attilától Utassyig hajló ív is, melyen magát Kormos mégiscsak helyén érezte.

A besorolásoktól okkal írtózott, de hogy a nép mélyvilága és a szürrealizmus módszere először (nemzedékéből) az ő verseiben találkozott, s ezt Szabó Lőrinc fedezte fel, legbecesebb emlékeként őrizte Kormos. Ebben a gyűjteményben is felidézi (például a 27. lapon), szóban is többször elmesélte. De talán ennél is fontosabb, hogy a hatvanas évek végén s a hetvenesek elején, mikor ez a találkozás tudatosult, Kormos igyekezete, hogy úttörő szerepéhez méltónak bizonyuljon, minden addiginál tündéribb iskolapéldákat alkotott. Nem azért, hogy vitáinkba beleszóljon, hanem mert rájött arra, amit bizonyára azelőtt is gyanított, hogy a nép ősvilága s a modern módszer merészsége együtt, a profán és a szent, a személyes és az egyetemes, a mostani és az időtlen összefogását teszi lehetővé. Olyan ambivalenciát alkothat, melyet, ha megfeszül, sem találhat ki a költő, ha nincs személyes köze ehhez az ősvilághoz: olyan gyöngyöző, szikrázó, merészségeiben is természetes legendát, amilyen a *Profán mágiában* s az *Ágborisrétben* formát ölt.

Az *Ágborisrét* születéséből, ami látható volt, közelről láttam (ha ideje eljön, be is számlolok róla), a *Profán mágiát* a fentiek értelmében jellemeztem a költő színe előtt, módomból volt tehát magyarázatomban ellenőrzésére, de nem ez a fontos, hanem az, amit a versek tanúsítanak. Az, hogy Kormos elemében érezte magát, mikor az ősbiben, az archaikus anyagban, szóban a maga személyes és mai érzéseiről beszélhetett. Költői jellemének másutt már leírt vonásai bontakozhattak ki, s ennek tudatosulása szerepének értelmét is bizonyosabbá tette.

Végigfutva jegyzeteimet, keserűen látom, hogy észrevételeim zömét még csak nem is érinthessem. Pedig van, ami elsősorban az én kötelességem volna. Tudom például, hogy mit rejt néhány elvont utalása, hogy miért deklarálna — szokatlanul kihívó hangsúllyal — Nagy Lászlót a ma Adyjának. Egy bírálata csak a hatásukat vélte hasonlónak, s nyomban rátámadt valaki, mondván: az „ivócimbora” akar feltűnést kelteni. Beszélgettünk akkor erről Nagy László jelenlétében is. László tömören zárta le az ügyet, miért nem érdemes vele törődnünk, Kormos néma indulattal hallgatott. S aztán megírta ezt a cikkét (132. lap). Mondom, sok olyan részlete van ennek a könyvnek, melyet kiegészíteni kötelességem volna. Kivált a költő erdélyi útjaira vonatkozó utalásai nyomán bolydul fel bennem sok minden: Nagyenyed, a Gyimes, Csíkszentdomokos, Farkaslaka, Bálványos, Torja, Szováta, Magyaró, Sepsiszentgyörgy, Kolozsvár, Szék, Marosvásárhely, Szatmárnémeti, Mikola, Magyarcsaholy; Arad és Fehéregyháza, s az emberek, akikkel találkoztunk! Nem is egy út volt ez, hanem három, időben épp egy hónap.

Mindez azonban úgysem férne el egy könyvet méltató írásban. De ez a könyv a maga szükségzavú utalásaival sürgetően jelzi, hogy a Kormos-legendárium iratlan fejezeteivel még adósak vagyunk.

ÁGBORISRÉT

Itt a városban és a fölött szivénvelé harsogás
és a város névvel zöngézőlél zölde madár
für a földesbani könt sűrűsével teleget
kerekjosa búriss az ott nelli csall

Ha németes szilétis az a búr lélje névvel
Ágyborisrét naraad világvégyeretip
enő sél sorsosa qóhukit kibérés
édes szilölje ki virelget néthérés

Ilkorus istván

48 éves, kínosi = szoros

Ilkiss Feri, Ilkiss Feri, kórál ez
a vers aly Búriss zöngönivelé
Nögyött. Ezt ne telejtsd!

1981 X.4

Ilkorus Pálka